

Володимир Мандрагеля
Національна академія державного управління
при Президентіві України

ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА ПРАВА: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЯ

У статті досліджено основні історичні й теоретичні підходи щодо розуміння змісту поняття "парадигма". Визначено сутність та зміст поняття "філософська парадигма права". Розкрито основні соціокультурні типи філософської парадигми, насамперед її західний та східний варіанти. Наголошено на необхідності зближення законодавства України з Європейським Союзом.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Із часу підписання Маастрихтського договору (1992 р.) політика щодо розширення Європейського Союзу та залучення в орбіту його нових членів зазнала суттєвих змін. За останні 10 років його склад поповнився лише трьома країнами: Болгарія, Румунія (2007 р.) і Хорватія (2013 р.). На сьогодні п'ять країн мають статус кандидата до Європейського Союзу: Албанія (подала заявку в 2009 р.), Македонія (2004 р.), Сербія (у 2009 р.), Туреччина (1987 р.) і Чорногорія (у 2008 р.). Водночас політичні лідери ЄС намагалися розширити співробітництво з країнами-сусідами по зовнішньому периметру Союзу без офіційного запрошення в його члени. Вхідження низки держав, зокрема України, в ЄС розглядається у віддаленій перспективі і не вимагає швидкої конвергенції законодавства та стандартів.

Проте вирівнювання норм і регуляторних правил – *acquis communautaire* – було стратегічно важливим для ЄС, оскільки забезпечувало стабільність, благополуччя і безпеку на периферії і збільшувало міжнародний вплив Союзу [9, с. 1]. За цих умов нове керівництво ЄС (з листопада 2014 р.) змушене докладати значних зусиль для консолідації його країн-членів навколо вирішення цих стратегічних завдань, напрацювання єдиних підходів у політиці згуртування, секторальних політиках з метою їх ефективної реалізації. Значне місце в цьому процесі належить підвищенню дієвості основних інститутів ЄС, становленню загального громадянського суспільства, підвищенню мобільності робочої сили, посилення взаємообміну студентами тощо. Це має надзвичайно важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки йдеться про життєздатність ЄС, його можливостей гнучко та

ефективно реагувати на нові небезпеки, загрози, ризики та виклики, які постають у добу глобалізації [5].

Щодо України – у межах проекту "Східне партнерство" передбачено формування поглибленої зони вільної торгівлі, підтримку процесу адаптації законодавства та зміцнення інституційної здатності країн-партнерів, сприяння регіональному розвитку на основі політики регіонального вимірювання ЄС, створення інтегрованої системи управління кордонами, співпрацю у сфері енергетичної безпеки, лібералізацію візового режиму [3, с. 115].

Водночас доленосний вибір України у напрямі європеїзації усіх сфер суспільного життя, що має на меті приведення всіх вітчизняних стандартів до вимог Європейського Союзу, змушує нас приділити особливу увагу проблемам європейської акультурації нашої правової системи. Цей процес не може бути зведений лише до практичних питань законодавчої техніки. Для цього конче потрібна ґрунтовніша соціокультурна методологія, яка спирається на відповідну понятійну "матрицю".

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історія сучасної філософії багата прикладами використання культурологічних категорій ("традиція" – С. Тулмін, Л. Лаудан, П. Фейерабенд; "тема" – Дж. Холтон; "неявне знання" – М. Полані; "соціальна образність" – Д. Блур та інші). Особливе місце серед зазначених категорій культури посідає саме поняття парадигми. Давньогрецькою "paradeigma" (*парадеґма*) означає "взірець", "приклад", "зразок" і походить від давньогрецьких слів "para" – проти і "deigma" – проба, відмінний знак. Парадигма у давніх греків – це знак на щиту воїна, який позначав як його приналежність до певного роду, так і його індивідуальні відмінності. Сама етимологія цього терміна свідчить про подвійність виміру парадигми, який має соціальний та індивідуальний параметри. Це загальний ідеал, який втілюється в конкретні явища. Наприклад, у Платона парадигма – це ідея-даймон, що втілюється у конкретну річ.

Формулювання цілей (мети) статті. На основі історичного та теоретичного аналізу різноманітних наукових підходів до філософського розуміння права надати соціокультурне визначення парадигми та уточнити типологію.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Сучасне розуміння парадигми має декілька значень, сукупність яких і становить зміст відповідної категорії культури. Серед них слід назвати насамперед наукове і філософське тлумачення цього поняття. Його наукове розуміння представлене в лінгвістиці (система форм одного й того ж слова) та в історії (історичний приклад доказу, порівняння) [6, с. 369].

У філософії "парадигма" має історико-філософський зміст (тип взаємовідношення духовного й матеріального світу в античній і середньовічній філософії) і гносеологічний вимір (теорія або модель постановки проблем, яка прийнята як взірєць розв'язання дослідницького завдання) [7, с. 477].

Платон вбачав у ідеях реально існуючі прообрази речей, їхні ідеальні взірці, які мають справжнє існування. Це трактування ідеї як парадигми отримало своє продовження в неоплатонізмі, у межах якого висувалися різні тлумачення співвідношення деміурга, взірця й ідей. У середньовічній філософії це знайшло своє продовження у вченні про еманацию Бога, у творенні ним світу за своїм образом і подобою.

У німецької філософії доби Просвітництва вчення про парадигму розгортається в аналізі принципів зовнішньої і внутрішньої єдності різних формоутворень, у вченні про першообраз системної організації всіх тіл.

У філософії науки поняття парадигми було введено в науковий дискурс позитивістом Г. Берганом для характеристики нормативності методології. Однак широкого розповсюдження це поняття набуло після оприлюднення робіт американського історика і філософа науки Томаса Семюеля Куна (Kuhn).

Відповідно до вчення Т. Куна, процес розвитку науки, як й іншого теоретичного знання, складається з послідовних "стрибків" – наукових революцій. Періоди відносно спокійного розвитку між науковими революціями іменуються періодами "нормальної науки". Кожна з цих "революцій" змінює уявлення про "нормальну" наукову діяльність, тобто змінює парадигму. Парадигму Т. Кун розуміє розширено – як певну субкультуру, деяку культуру замкненої корпорації, якою й є те чи інше наукове співтовариство (спільнота). Отже, під парадигмою він розумів "усю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і таке інше, що є характерним для членів певного співтовариства" [4, с. 220].

У сучасному філософському й науковому обігу термін "парадигма" вживається більш звужено, ніж за Т. Куном – або як духовна субкультура (без матеріальної складової – "технічних засобів"), або як ядро цієї корпоративної духовності – певна настанова чи ціннісна орієнтація конкретної спільноти. Проте слід зазначити, що американський філософ правильно помітив понадісторичну сутність парадигми, характерну для будь-якого її історичного чи діяльнісного інваріанта: якщо "парадигма – це те, що поєднує членів наукового співтовариства", то "наукове співтовариство складається з людей, які визнають цю парадигму" [4, с. 221].

Сутність парадигми в її культурологічному вимірі полягає в тому, що вона виконує роль соціальної норми мислення. Так, феноменологічний метод соціології пізнання спонукає представника Единбурзької школи Д. Блурра до висновку про те, що парадигмальні "ідеї знання ґрунтуються

на соціальних образах, що логічна необхідність є формою морального зобов'язання, а об'єктивність – соціальним феноменом" [10, с. 10].

Необхідність пануючої парадигми як всезагального морально-логічного канону визнавав і Е. Дюркгейм, який стверджував, що суспільство "потребує не тільки моральної згоди, а й відомого мінімуму логічної одностайності, за межі якого не можна було б свавільно переходити". Соціум, на його думку, "всім своїм авторитетом тисне на своїх членів", прагнучи відвернути появу "категоріальних інакодумців". "Логічна дисципліна, – вважає Е. Дюркгейм, – є лише особливим видом соціальної дисципліни" [2, с. 40–41].

Проте механізм парадигмального впливу соціальних факторів на процес філософського мислення має переважно несвідомий характер. Це несвідоме має не лише суто особистий, індивідуальний полюс, а й природжений суспільний. Засновник так званої "глибинної психології" Карл Юнг із цього приводу пише: "...поверховий шар несвідомого є у певній мірі особистим. *Ми* називаємо його *особистим несвідомим*. Однак цей шар ґрунтується на іншому, більш глибокому, який походить і набувається вже не з особового досвіду. Цей природжений більш глибокий шар і є так званим *колективним несвідомим*. Я обрав термін "колективне", оскільки йдеться про несвідоме, що має не індивідуальну, *всезагальну* природу" [8, с. 97].

Таким чином, парадигма – це вузлове поняття соціокультурного методу, фундаментальна категорія культури, яка визначає пануючий у суспільстві тип мислення (менталітет) на всіх рівнях його пізнання: філософському, науковому, практичному.

В основі кожної з парадигм знаходиться певна філософська настанова (ціннісна орієнтація), яка виступає як аксіома, що має метатеоретичне, соціокультурне походження і не виводиться з самої теорії, напрямку, науки. Така соціокультурна, світоглядна настанова все частіше називається філософською парадигмою. Різні правові культури, напрями, школи, теорії правової науки і практики також мають у своєму підґрунті відповідні філософські парадигми права.

Отже, філософська парадигма права – це пануюча у суспільстві світоглядна настанова індивідуальної і соціальної оцінки права. Вона, на наш погляд, має такі характеристики:

- культурно-історично зумовлена. Кожна з філософських парадигм права має ядро, яке відповідає пануючій у суспільстві основній світоглядній парадигмі (східній чи західній) і варіанту тлумачення цієї центральної ідеї у відповідних історичних умовах;
- змістовно звужена. Філософська парадигма права існує незалежно від того, наскільки сформована філософська система права. Тому

вона є мінімальною за змістом формою філософського знання про право;

- розширена за обсягом. Будь-яка філософська парадигма права претендує на максимальну універсальність свого застосування. Вона охоплює не тільки загальну ідею права (як будь-яка філософсько-правова система), а й кожне з окремих правових явищ.

Філософська парадигма права має тісний зв'язок із пануючими соціокультурним та історичним типами загальної філософської парадигми.

У підґрунті певного соціокультурного типу філософської парадигми знаходиться основне філософське питання: що є причиною розумної цілісності світу? Залежно від варіанта відповіді на це запитання виокремлюються два основні соціокультурні типи філософської парадигми:

Східний варіант, який розумність світу вважає внутрішньою й умоглядною (інтровертованість), а цілісність світу – у заздальгідь заданій тотожності людини й природи (синтезованість). Процес розвитку світу є самоціллю, колоподібним самовдосконаленням всесвіту. Так, у буддизмі справжнє право і справедливість перебувають у паралельному матеріальному бутті (сансарі) та ідеальному світі (нірвані). Тобто справжній припис права – не в писаних юридичних законах, а у внутрішньому морально-психологічному просвітленні, інтуїції окремого індивіда.

Західний варіант розумність світу вбачає у зовнішньому світі, з якого людина й набуває свій розум, а цілісність світу – у взаємодії людини і природи. Процес розвитку світу постає цілеспрямованою еволюцією світу, його лінійним прогресом. Відтак європейська філософсько-правова традиція полягає у спробах пошуку раціональності права, зовнішнього абсолютного закону, "чистої" правової норми як "атома" права, всезагального юридичного еквівалента.

Східна філософська парадигма зумовлює певний синтез усіх трьох концепцій походження права, що більшою мірою відповідає пануючій на Сході космологічній концепції Бога-людини (даосизм, брахманізм, зороастризм, буддизм, раннє християнство). Відмінною ознакою східних концепцій походження права є те, що окрема людина ніколи не розглядається як активний творець права, а традиційно є об'єктом правового регулювання (концепція "легізму") або носієм соціальності (конфуціанська концепція "жень").

Західна "еволюціоністська" філософська парадигма права на відміну від "синтезуючої" і "застиглої" східної парадигми постійно змінює ракурс філософського осмислення походження права – від пошуків універсальної й елементарної першооснови (архе) правопорядку – найголовнішого

закону (досократики) [природниче право] до визначення ідеї права як форми форм (Сократ, Платон, Аристотель), а від цього тлумачення права як еманції Бога в соціальну природу (середньовічна християнська філософія) [Боже право] і на розуміння права як певного механізму, "машини" для суспільного регулювання (раціоналістична філософія Нового часу) [людське право].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропоновані дефініція та типологія можуть виступати основою соціокультурної інтерпретації різноманітних правових теорій і доктрин, а також окремих принципів та норм права. Зрозуміло, що висунута гіпотеза права потребує перевірки на відповідному емпіричному соціологічному матеріалі.

Для України економічна важливість зближення чинного та майбутнього національного законодавства з правом ЄС була визнана ще у ч. 1. ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, підписаної 16 червня 1994 р. у Люксембурзі. Темпи цього зближення повинні бути пришвидшені, що переконливо доводить О. Гайдулін [1, с. 181–189]. Після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС актуальність цього твердження ще більше посилюється. Саме перспективи зближення українського та європейського права в теоретичному й практичному аспектах будуть становити основу подальших досліджень.

Список використаних джерел і літератури

1. Гайдулін О. О. Європеїзація контрактного права : монографія / О. О. Гайдулін.— К. : КНЕУ, 2012.— 238, [2] с.
2. Дюркгейм Э. Социология и теория познания / Э. Дюркгейм // Новые идеи в социологии.— СПб., 1913.— Вып. 2.— С. 35–54.
3. Ільницька У. "Східне партнерство" як вимір європейської політики сусідства та діалоговий рівень співробітництва України з ЄС / Уляна Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.— 2014.— Вип. 26.— С. 113–120.
4. Кун Т. Структура научных революций / пер. с англ. И. З. Налетова; общая ред. и послесловие С. Р. Микулинского, Л. А. Марковой.— М. : Прогресс, 1975.— 288 с.
5. Мовчан П. П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності / П. П. Мовчан // Електронний науковий фаховий журнал "Державне управління: удосконалення та розвиток" — 2015.— № 9.— [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=891>.
6. Словарь иностранных слов / Редколлегия: Захаренко Е. Н., Комарова Л. Н., Нечаева И. В.— М. : Русский язык, 1990.— 677 с.
7. Философский энциклопедический словарь / Главная редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов.— М. : Советская энциклопедия, 1983.— 840 с.

8. Юнг К. Г. Различие восточного и западного мышления / К. Г. Юнг // Философские науки.— 1978.— № 10.— С. 92–103.
9. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy.— December.— 2003.— Brussel, 2003.— 16 pp.
10. Bloor D. Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge / D. Bloor.— New York : Columbia University Press, 1983.— 213 pp.

***Wołodymyr Mandrahela. Paradygmat filozoficzny prawa: określenia
socjokulturowe i typologia.***

W artykule zbadano podstawowe podejścia historyczne i teoretyczne w traktowaniu treści pojęcia "paradygmat". Określono istotę i treść pojęcia "paradygmat filozoficzny prawa". Ujawniono podstawowe socjokulturowe rodzaje paradygmatu filozoficznego, przede wszystkim jego odmianę wschodnią i zachodnią. Podkreślono konieczność zbliżenia ustawodawstwa Ukrainy z Unią Europejską.

***Volodymyr Mandrahelia. Philosophical Paradigm of Law: Sociocultural
Definitions and Typology.***

In the article the main historical and theoretical approaches to understanding the meaning of "paradigm" are investigated. The essence and the content of "philosophical paradigm of law" are defined. The basic sociocultural types of philosophical paradigm, especially its western and eastern variants, are revealed.